

אריק כרמון
באין חוקה
סיפור ישראלי

פרלוד

התכנסות באילת

פברואר 2003. חורף קשה עובר על אזרחי ישראל. פיגועי טרור גובים מחיר דמים נורא, מצב הרוח כבד, קשה למצוא קרן אור באופק. עיר הקיט הדרומית אילת מצליחה בדרך כלל להציע מפלט מכל אלה, אך השנה נרשמת צניחה במספר התיירים המבקשים להימלט אליה מאירופה המושלגת.

הקבוצה הנוחתת בעיר ביום ראשון בבוקר אינה מתכוננת לימים של בטלה על שפת הים או במבואת המלון. חבריה הרחיקו עד אילת כדי להתרחק ולהינתק משגרת העבודה והמחויבויות בצפון ולהתפנות להתמקד בנושא המעסיק אותם חודשים ארוכים — כינון חוקה לישראל. לא פחות.

ההכנות לנחיתה באילת נמשכו זמן, ומצאתי את עצמי מבקש השראה ואולי חיזוק לקראת מעשה שסופו וראשיתו כוסו ערפלים סמיכים. הבקשה לחיזוק והשראה הפגישה אותי, בעזרת ביוגרפיות מסעירות, עם עולמם עתיר הגירויים והמעש של האבות המייסדים של ארצות הברית. המפגש עם הג'פרסונים, ההמילטונים, המדיסונים והפרנקלינים הפך להיות עבורי, היסטוריון של גרמניה בעת החדשה, מקור השראה. ראיתי בהם מנהיגים ששילבו תחכום פוליטי ונחישות פוליטית עם אינטלקט עצום וחזון אשר תורגם לרצון פוליטי ברגע היסטורי מכונן. מדינת ישראל של שנת 2000, על סף אלף חדש, היתה בת 52, נטולת חוקה, וגרוע מכך: נטולת חזון וניסיון להתמודד עם זהותה, עם דמותה ועם עתידה. היא החמיצה את הרגע ההיסטורי המכונן. וככל שחולף הזמן, ניכרים סימני ההחמצה והמחיר הכבד שזו גובה.

וכך, בעוד הטייס משתיק את מנועי המטוס שלקה אותנו מהמרכז אל קצה הפריפריה, נדדו מחשבותי הזיותי למקומות אחרים ולעידן אחר) אף על פי שאנחנו, קבוצת המתכנסים באילת, היינו רחוקים מאותה ליגה): פסקאות ממכתביו של ג'יימס מדיסון, ממכונני החוקה האמריקנית, סביב ההתכנסות של האספה החוקתית בפילדלפיה, מאי-ספטמבר 1787:

יום שני היה היום האחרון של כינוס האספה המכוננת. מספר המתכנסים עדיין קטן... יש סיכוי לנוכחות מלאה...

מתוך מכתב לתומס ג'פרסון, 15 במאי 1787

האספה המכוננת נוסדה לפני 12 יום. בכמה מקרים היא כוללת כמה מהאישים נשואי הפנים ביותר בארצות הברית, ואפשר לומר עליה שזו התרומה הגדולה ביותר של כישרונות שהמדינות יכלו להציע... אישיותם של החברים טומנת בחובה הבטחה גדולה. הרוח שהם מביאים עמם מבטיחה לא פחות...

מתוך מכתב לווייליאם שורט, 6 ביוני 1787

הקהילה כולה רוחשת ציפיות. ואין ספק שלתוצאה תהיה השפעה אדירה בצורה זו או אחרת על גורלנו.

מדיסון מפילדלפיה לג'פרסון, 6 ביוני 1787

המרחק בין ימי הולדתה של הדמוקרטיה האמריקנית, שבהם עוצבה דמותה, לבין נעוריה של הדמוקרטיה הישראלית, כספינה שעזבה את המבדוק בטרם הושלמה — המרחק הזה הוא כמעט כמו המרחק המנטלי המפריד בין מסלול ההמראה ההומה במרכז הארץ למסלול הנחיתה ה"שכונתי" באילת. הדמוקרטיה האמריקנית נולדה מתוך הזיווג של אינטלקט עם תחכום פוליטי שבהם ניחנו האבות המייסדים ברגע היסטורי מהפכני, זיווג שהאנרגיות שיצר הפיקו רצון פוליטי. השילוב הזה הוא שחולל גם את החוקה האמריקנית המכרעת לדמות הדמוקרטיה שם.

חוקת גרמניה החדשה נולדה ב־1949, ארבע שנים בלבד לאחר הקשה בתבוסותיה והחורבן הנורא שהשיתה על העולם ועל עצמה, בנסיבות שונות מאלה של ארצות הברית. אך גם היא מצביעה על המשולש של אינטלקט, תחכום פוליטי שתורגם לרצון פוליטי, לא מעט בגיבויו ובדחיפה שהעניקו שלוש מארבע בעלות הברית — ארצות הברית, בריטניה וצרפת — ברגע היסטורי מכונן.

בשעה שכוננה החוקה הגרמנית, גרע דוד בן־גוריון, ראש ממשלתה הראשון של ישראל, צלע אחת, זו של הרצון הפוליטי, וכך הוחמצה השעה. ומאז, בישראל כמו בישראל. הכול דרמטי. "בערב", אנחנו אומרים, "חדשות הבוקר הן היסטוריה."

גם ההחמצה נעשתה באקט דרמטי: הבחירות הראשונות התקיימו בינואר 1949 ונועדו לבחור אספה מכוננת שתכין חוקה לישראל עד לאוקטובר באותה שנה. בהכנות לכינוסה גברה דעתם של המתנגדים לכינון חוקה, ובראשם חברי מפא"י, מפלגתו של בן־גוריון. בהיעדר טריטוריה ושפה משותפות לאורך זמן כה ממושך בהיסטוריה, לא פחות משבעים דורות, בן־גוריון לא היה בטוח בסיכויי הישרדותו של העם היהודי. עד 1935 הוא לא דיבר כלל על מדינה. משאת הנפש כוונה ל"בניין עם" המפוזר טלאים־טלאים מרובי גוונים, שפות

ותרבויות על פני הגלובוס ולהבטחת החירות והריבונות שלו. זה — אולי — פשר החיפזון שאפיין את מייסד המדינה בהקמת מוסדותיה עם כינונה. עוצמת המשימות שניצבו בפניו היתה אדירה, וחוקה, כך סבר מן הסתם, תכבול את ידיו. זאת ועוד, האיום החיצוני על הקיום הפיזי עוד מימי טרום המדינה גבה כוחות שקשה לאמוד, ובהם כוחות שבתנאים אחרים היו מופנים לתכנון עתיד הדמוקרטיה בישראל. משאבים בלתי נדלים הושקעו בבניית תשתיות מפוארות למדינת ישראל: מוסדות, כלכלה, צבא מגן, תרבות. המדינה קלטה יהודים ממאה מדינות, הדוברים שבעים לשונות. אבל מן המשולש של אינטלקט ותחכום פוליטי המתורגמים לרצון פוליטי, נגרע הרצון הפוליטי לכונן חוקה.

בפברואר 1949 שינתה האספה המכוננת את ייעודה, כינתה את עצמה "כנסת ישראל" והחלה לפעול בתור פרלמנט המתמקד במשימות ההווה ובאתגריו. את כובעה בתור אספה מכוננת לא הסירה, ומאז היא חובשת אותו בצד כובעה הפרלמנטרי. חבישת שני הכובעים, חריגה בהשוואה לבית נבחרים כלשהו, היא אנומליה: כובע הפרלמנט מנהל שיח פוליטי ונושא את עינו לבחירות הקרובות, ואילו כובע האספה המכוננת מנהל שיח אסטרטגי המכוון לרווחתה של הדמוקרטיה לדורות הבאים. וכך, מאז כינונה, הכנסת מתנהלת בשני כובעים כקווים מקבילים, וככל שעבר הזמן הוכחה שוב ושוב האקסיומה הידועה כי קווים מקבילים "לעולם לא ייפגשו". הטמעת ההכרה הזאת שרטטה בדמיוני הפרוע מבט נטול ענווה לעתים, הרואה בחברי "הפרופסורים מטלביה" את מי שנכנסים לנעליים של אבות מייסדים משוחזרים מהעול הפוליטי.

החברים שנחתו באילת המריאו אל הלא נודע כדי לנסח הצעה לחוקה שלמה. ביקשנו להשלים את החסר, התגייסנו למאמץ האינטלקטואלי, אך היינו רחוקים מרחק שאיננו ניתן לגישור מן התחכום הפוליטי, מהרצון פוליטי וכמובן מהרגע ההיסטורי המהפכני שהכשיר את הקרקע לחוקות במקומות אחרים.

ירדתי ממטוס הבוכנה הקטן עם חברי, עמיתי המכון הישראלי לדמוקרטיה, עתירי אינטלקט, רצון ציבורי ושכל ישר, וכאמור נעדרי כל סמכות פוליטית. דקות אחדות ואנחנו במלון שבו נערכנו לשעות ארוכות של שיחות. הייתי נרגש. ניסוח הצעה לחוקה בהסכמה היה נועז ואולי אף חצוף, וידעתי שבתוכנו אין דעה מגובשת אחת על אופייה וניסוחה של החוקה המוצעת. חבורת אינטלקטואלים אנחנו, חובשי קתדראות באקדמיה, חבורה המתחככת יחדיו כבר שנים בדרך החתחתים של הדמוקרטיה הישראלית המתהווה. לקחנו על עצמנו לבנות מצפן המציע כיווני דרך לטווח הבינוני והארוך, לנבחרי הציבור המתמנים, מעצבי ומבצעי המדיניות השקועים עד צוואר תחת כובד המשא של ההתמודדות עם הכאן ועכשיו של סדר היום הישראלי העמוס.

בחבורה הקטנה אך המגוונת, שעמדה להעמיס את משא ההתמודדות עם ניסוח של חוקה בהסכמה, ניצבו יחד

הדבקים בליברליזם "טהרני" כפרופסורים מוטה קרמניצר, ירון אזרחי, אשר אריאן ודייב נחמיאס; ליברלים קהילתנים שומרי מצוות כפרופסורים אבי רביצקי וידידיה שטרן, שערוגת גידולם היא הציונות הדתית (ואולי עצם החלוקה ל"טהרנים" מזה וקהילתנים מזה אינה ממצה לא את אלה ולא את אלה); הפרופסור רות גביוון, ממיסדי האגודה לזכויות האזרח בישראל, שדעתה לא היתה נוחה מעצם היומרה לכתוב חוקה; והפסיכולוג בחבורה, הפרופסור ברוך נבו, שדאגתו היתה נתונה להבטחת האינטגרציה בחברה הישראלית. יחד אתנו חבורה צעירה ומוכשרת של עוזרים מחויבים וחרוצים, צעירים נרגשים שחשו גם הם כי הם עדים לאירוע לא שגרתי. שבועות של הכנה נפשית ולוגיסטית והתלבטויות לא מבוטלות היו מאחורינו. אך "מחסום החלום" האישי של כל אחד מאתנו (לצביונה של החוקה האידאלית) עדיין היה בגדר נעלם. היה לי ברור שהוא המשוכה המפרידה בינינו בתור חולמים ומאמינים לבין היכולת להתמודד בתור קולקטיב אחד עם גופם של דברים; בהיותנו קולקטיב קטן ומגובש היה עלינו להתגבר על "מחסום החלום" של כל אחד ואחד מאתנו בנוגע לחוקה האידאלית, משום שבלי פשרה ובלי נכונות של כל אחד מאתנו לוותר על מקצת החלום הפרטי אין סיכוי להגיע להסכמה, וממילא — לחוקה. האתגר היה לשכנע את החברים שלא רק מטעמים מעשיים של היתכנות ראוי להגיע לויתורים ולפשרות, אלא שלתהליך שכזה יש חשיבות לעצמו, והימים שלפנינו יהיו מכריעים בו. בהכנות למפגש נבחן כל פרט ופרט, ואף נועצנו ביועצים ארגוניים המתמחים בהנחיית תהליכים בקבוצות. עתה ישבנו סביב שולחן מוארך בחדר שהועיד לנו המלון.

חודשים אחדים בלבד קודם לכן ישבתי בחדר ישיבות שממנו נשקפו בתי הכרך בואכה הים התיכון, במשרדו של סמי פרידריך, המייסד והמנהל של חברת הייעוץ שלדור וחבר הוועד המנהל של המכון שלנו. ביקשתי חוות דעת של מומחה: איך להכשיר את הלבבות בקבוצת המתכנסים לקראת הדיונים החוקתיים שלנו באילת. בכל הנוגע להכנה המקצועית, הייתי בטוח בעצמי ובחברי, בצוות העוזרים שהשקיע מאמץ גדול בבדיקה מסודרת, שיטתית, עניינית, מקצועית ורצינית של חוקות בעולם. "העניין השני פתוח לגמרי", אמרתי לסמי, "הצורך לחזק את תחושת ההיתכנות של התהליך שלפנינו ובראש ובראשונה של ההסכמה בינינו, ואחר כך בהשפעה ממשית של המיזם הענק שלנו על השיח החוקתי במדינה בכלל ועל התהליך החוקתי בכנסת בפרט." איך מנהלים יוזמה שכזאת בתוכנו? איך נותנים מענה לצורכי המשתתפים? מה עושים כדי שאילת תהיה סיפור הצלחה? מתי לקיים דיון במליאה ומתי להתחלק לקבוצות? איך לקבוע את הקבוצות? מה צריך לקרות ביום הראשון?

בתום שעות ארוכות של חשיבה ושרטוט תרחישים ידעתי שהמפתח טמון בערב הפתיחה של המפגש. עלי להפוך אותו למפגש שונה, החורג מדיון אקדמי ואינטלקטואלי בלבד, שבו יחוו החברים שהם עושים משהו אחר, היסטורי, שאינו מתמצה רק בעבודה הטכנית של ניסוח וקביעת מינונים. וכך, עוד לפני שהגענו לאילת, דיברתי וחזרתי ודיברתי עם החברים על האישי, על המיוחד. וגם על עצמי, מודה ומתוודה, עבדתי. "אנחנו נכנסים למהלך בעל משמעות לאומית. בואו, נחבר את האישי עם הלאומי ועם ההיסטורי." ומהמשרד של סמי ועד לחדר הישיבות באילת הונחו קוביות של פסיפס, זו בצד זו, בעבודת נמלים. "אנחנו מתחברים אל המפעל הציוני דרך התרומה וההוויה האישית של כל אחד מאתנו, דרך כל מה שאנחנו כיחידים יכולים ומוכנים לעשות למען הצלחתו."

"אני מתכבד לפתוח את המפגש שלנו," התקשיתי להסתיר את התרגשותי. דיברתי על תחושה עמוקה של שליחות, על רגע חגיגי מאוד ועל תחושת משבר מתמשך. "איני יודע אם נצליח במשימה, אך בשונה ממה שנראה לנו לפני כמה שנים, נדמה לי שיש לנו הפעם הזדמנות להטביע חותם. דווקא המציאות המשברית שאנחנו נמצאים בה יוצרת את ההזדמנות הזאת. הנושא המרכזי על סדר היום של מדינת ישראל הוא כמובן תהליך השלום והקונפליקט עם השכנים. אך דווקא תחושת הניכור והתסכול בחזית הזאת עשויה להציע סיכוי להפניית אנרגיות פנימה, ומתוכן אולי ליצור משהו, להתגבר על אבני הנגף בתוכנו ולהגיע לפריצת דרך."

פרשתי את היסודות הרעיוניים שהאמנתי כי הם משותפים לכולנו בתפיסת מהותה של תנועת השחרור של העם היהודי: החתירה להקים בארץ ישראל בית לאומי לעם היהודי על בסיס התפיסה ההרצליאנית, שביקשה לשלב את הערכים האוניברסליים, ההומניסטיים והליברליים של אירופה של סוף המאה התשע עשרה עם גישתו של אחד העם, שראתה במדינת ישראל, לכשתקום, מרכז תרבותי רוחני. ומודע היטב לציפיות המשתתפים ולמטרות שהצבנו לעצמנו, נטלתי את היוזמה והוספתי את תעודת הזהות האישית שלי: "גדלתי בערוגה של הציונות הסוציאליסטית," סיפרתי. "הורי, חלוצים שבאו ארצה בשנות השלושים של המאה העשרים, הלכו בעקבות הדגל שהניפו אישים כברל כצנלסון וא"ד גורדון, ששילבו בתפיסות היהודיות שלהם את היסודות של ערכים כמו שוויון וחירות."

קשה היה לצפות שכל המסובים לשולחן, אינטלקטואלים המורגלים בשיח של רעיונות ולא של רגשות, ייענו לבקשתי להיפתח ולפרוש בנימה אישית את חלומם. ממילא לא היה השיח האישי תכלית לעצמו, אלא ביקש לומר שאם אנו מבקשים לנסח חוקה שתהיה תעודת הזהות רבת־הרבדים של מדינת ישראל, שומה עלינו

תחילה לגלות את הערוגות השונות שבהן צמחנו אנו ולהגיע להסכמה בתוכה. רק כך נוכל לנסח מסמך מוסכם על המערכת הפוליטית המורכבת של ישראל. כפי שניסח זאת הפסיכולוג בחבורה, ברוך נבו מאוניברסיטת חיפה: "אם אנחנו, בקבוצה הזאת, לא נצליח להגיע להסכמה סביב חוקה, מי יוכל להגיע אליה?" שאל. "הקבוצה הזאת לא מאוד הטרוגנית, למרות השוני בין החברים. אם נצליח, אולי גם יהיה אפשר להקריין את ההסכמה לחוגים הטרוגניים יותר. אם ניכשל, זה יהיה כישלון חרוץ."

ירון אזרחי, פרופסור למדע המדינה באוניברסיטה העברית, איש רוח והגות, הרים את הכפפה וסיפר על סבו שעלה לארץ ישראל בשנת 1896, ובלבו חלום סוציאליסטי ציוני, שהיה יושב ראש האגודה של המורים העבריים בארץ ישראל וממונה על תוכנית הלימודים הראשונה בעברית בראשית המאה העשרים. "מאז חי המשפחה שלי הם חיים של שליחות המפעל הציוני." הדאגה לגורל העם היהודי בארצו היא שהנחתה את ירון גם בבחירתו במסלול האקדמי. "הלכתי ללמוד מדעי המדינה מתוך תחושה חזקה שלעם היהודי אין ניסיון פוליטי בהקמה ובניהול של מדינה, וחשוב ללמוד את התחום ואולי אף לתרום בו. תפסתי את הפוליטיקה במונחים של נאורות. חשבתי שכל מה שאנחנו צריכים לעשות הוא ללמוד כיצד לבנות את הידע המדעי שינחה את הממשלה, והרציונליות תכבוש לה חלקים. אך מהר מאוד גיליתי שזה לא מסלול נכון להבנת התהליכים הפוליטיים, וכי המדע הוא יותר מקור לסמכות בפוליטיקה מאשר לידע."

חברותי עם ירון החלה עוד בטרם היות המכון. התייצבותו הרגישה לצדי (מה שהיינו מכנים היום "החיבוק") בשעות שלאחר פטירת בתנו הבכורה טוותה חיבור עמוק בינינו. חרוטה בזיכרוני פגישה בשחר ימי המכון שבה נטל פיסת נייר, חצה אותה באמצעה בקו שחור וכתב בצד אחד "עולם הרעיונות" ובאחר "העולם הפוליטי". וכמנחה-פדגוג שלי אמר בערך כך: המפעל שאתה מקים חשוב מאין כמותו. אתה חייב להישמר שלא לשקוע בביצת העשייה הפוליטית השגרתית. הכניסה ממכון מחקר הניצב על קו התפר שבין העולמות לעולם המעשה הפוליטי חייבת להיות קצרה, חטופה, בשיעורים מדודים, מבוקרים, ובעיקר — לחזור מהר אל קו התפר. מילים קצרות שהפכו לקו מנחה.

באירוע הפתיחה באילת דיבר ירון על מהות החוקה והקווים האדומים שלא יהיה מוכן לחצות. "איני מוכן להעניק למוסד, לקבוצה או לאדם כלשהו את הסמכות להגדיר את הזהות שלי", אמר. זהות והגדרת זהות שוות לחופש, לחופש במובן של ערך אקזיסטנציאלי עמוק, לא רק פוליטי או חברתי. חלף הזמן שמדינות העניקו תעודות זהות. מדינה לא נותנת זהות, וגם למדינה בחברות מודרניות לא צריכה להיות זהות במובן העמוק של המילה. זהות יכולה להיות לחברה, לקבוצות בחברה, לבני אדם. מדינה היא מנגנון כפייה שבא לארגן את

החיים החברתיים סביבה. חוקה צריכה להיות מסגרת שבה אנשים חופשיים להגדיר את עצמם ולשנות את עצמם בלי לפגוע אלו באלו."

דבריו של ירון לא היו חדשים לרובנו. השקפותיו שונות משלי. לתפיסתי, המאבק על זהות המדינה ועל הגדרת כל אחד מקוטבי הזהות הזאת נעוצים בלב חוסר היציבות התרבותית-חברתית-פוליטית בישראל, והסדרתם באמצעות חוקה למדינה יהודית-דמוקרטית היא תנאי קיומי כמעט. על פי האמת הפנימית שלי, הענקת הגדרה לכל אחד מהקטבים הללו — קוטב היהודיות וקוטב הדמוקרטיה — היא תחילתה של התרת קשר גורדי בעייתי: הקולקטיב היהודי הוא היחיד מבין כלל הקולקטיבים הלאומיים ששורשי הלאומיות שלו נגזרים מתוך הדת. לא תיתכן תקומה לריבונות פוליטית במדינתו של העם היהודי ללא הסכמה על אפיון יהודיותה של המדינה מזה ושל הדמוקרטיה שלה מזה, ושל האיזון ביניהם. ובאותם רגעים היו כל מעייני נתונים להצפת המגוון האצור בנו בתור קבוצה. הייתי נחוש לגרום לכל אחד מחברי להניח על השולחן המשותף את ה"אני מאמין" האישי ולגשת לניסיון הקשה לחבר ביניהם.

הפרופסור אבי רביצקי מהאוניברסיטה העברית, מנהיג רוחני במכון ומחוצה לו, חתן פרס ישראל למחשבת ישראל, הודה: "במובן מסוים אני מתכוון 57 שנים וחצי לשיח הזה." גם הוא נסחף באווירה החגיגית ופרש את משנתו הציונית: "הציונות היא פרי המפגש בין ההיסטוריה היהודית לתנועות לשחרור לאומי בעת החדשה. במובן זה, היא פרי של ההיסטוריה היהודית והיהדות, אך אינה ממצה את היהדות. בה במידה המדינה היא פרי הציונות, אך אינה ממצה את הציונות. במובן זה, אני תופש את הציונות כתנועת התחייה של העם היהודי, ואני אומר זאת בצורה הברוטלית ביותר. לצערי, אי אפשר במאה העשרים והעשרים ואחת ליצור תחייה של עם בלי מדינה. אבל אילו היה אפשר ליצור תחייה תרבותית, אוטונומיה ערכית, יצירתיות, שהיא תחיית העם היהודי ושיבתו לעצמו, וסדר חברתי בלי מנגנון שלטוני, לא הייתי מצר על כך. למדינה מבחינתי אין משמעות כשלעצמה, אך היא אחד הכלים החיוניים לתחייתו של העם היהודי בארצו." למיסדי המדינה בשנות החמישים היה דגם ברור ומכונן של מי הוא יהודי, מי הוא ציוני, מי ישראלי ומי הוא אדם, והיתה כוונה שכור ההיתוך הממלכתי הזה יעכל בהדרגה את כולם. היה מרכז — אשכנזי, חילוני, סוציאליסטי — והיו שוליים — כל השאר. "ואילו המדינה הראלית, שבתוכה אנחנו פועלים היום ושבה יש לנו יומרה לנסות להציע חוקה, כבר אינה הכרעה בשאלת הזהות, אלא היא זירת הוויכוח ואפילו זירת המאבק האידאולוגית, התרבותית, הדתית והפוליטית על שאלת הזהות היהודית ההיסטורית לעתיד והקשר שלנו לעבר ועל שאלת הזהות הישראלית. לפעמים נדמה שפתאום בכלל אין מרכז, אלא כולם נמצאים בשוליים." בחוקה הוא קיווה למצוא מענה לוויכוח

המתמשך הזה.

בעודו מדבר נזכרתי בשיחה שהיתה לנו שבועות אחדים קודם לכן, ועניינה היה מצוקות של בנותינו, ששתיהן חוו באותה עת משברים עם בני זוגן: "הבת שלי", סיפר אבי בגילוי לב, "היתה קצינה בצבא כמו בתך, אך היא לא מכירה את מערכת היחסים שבינה לביןנו, כמו זו שאליה נחשפה זה מכבר הבת שלך. בתרבות החברה הדתית שלנו, המשבר שלה אחר, מבחינה תרבותית וממילא נפשית." ירושלמים שנינו, גדלנו במרחק כמה רחובות איש מחברו, המשותף בינינו גדול, אך מחיצות תרבותיות מפרידות בינינו.

אבי ראה לנכון להדגיש ערכים נוספים, ערכים של צדק חברתי כלפי עובדים זרים וצדק חברתי כלפי עניים, הנוגעים למהותה של המדינה היהודית יותר מסוגיות אחרות המיוחדות בדרך כלל למושג הזה. הוא ביקש "להזכיר את האירוניה, שאנחנו מתכנסים כדי לדון בחוקה דמוקרטית למדינה יהודית כאשר כמעט מחצית מהאנשים שנתונים לשליטה של המדינה הזאת, אין להם שום דמוקרטיה. אני מתכוון לערבים בתוך מדינת ישראל, אלא אנחנו נמצאים היום במצב אנטי־דמוקרטי, שכמעט חמישים אחוז מהאנשים שנמצאים בשליטתנו אינם יכולים להביע דעה. אפילו אם הכול נעשה באשמתם, יש אירוניה בדיון שאנו מקיימים, ומצבם חייב להיות באופק הדיון שלנו."

אשר אריאן, פרופסור באוניברסיטאות תל אביב, חיפה וניו יורק, התבונן בתהליך ובשיח החוקתי מהזווית של איש מדע המדינה, מומחה בעל שם עולמי לפוליטיקה משווה. אשר היה נרגש עד שהופתענו כשהוא, החילוני המושבע, ביקש לברך "שהחיינו" על שהגענו "למועד הזה ולמקום המפואר הזה. כשנכנסתי לחדר, נזכרתי באחד הכנסים הבין־לאומיים הראשונים שהשתתפתי בהם, כאשר ישבנו ארבעה ימים במרתף בריו בברזיל. הנוף בחוץ משגע, ופה אין אף חלון." אשר תמיד ידע לעורר חיוך גם ברגעים הכבדים והמעיקים ביותר. לימים עורר את השתאות כולנו במאבקו במחלת הסרטן, כשהמשיך להתהלך בינינו מחובר למכשיר חמצן בעזרת הליכון עד להסתלקותו הטרגית.

לאחר הפתיחה הנרגשת מיהר להוסיף בנימה רצינית: "אני לא בא לפה כאיש מאמין אלא כאיש מדע. לא כדי להשתתף בסמינר ליישוב סכסוכים, שנפתח בדרך כלל בדיבורים בנוסח 'אני מאמין', למחרת כועסים וביום הרביעי מתחבקים. לי זה לא מתאים. אני מביא הנה את הספקנות המדעית המוסדות, לחוקים, להסכמים." בעזרת הספקנות הבריאה הזאת נתן אשר ביטוי לרחשים תת־קרקעיים שפעלו בחבורה מזה זמן רב: "אני פה לא במקרה", הדגיש. "מאוד חשובה לי הנימה הציונית והיהודית שלי. אבי [רביצקי] וידידיה [שטרן] הרגיזו אותי כמה וכמה פעמים במעין הערות שוליים, כאילו המטען התרבותי וההצדקה האידאולוגית

באים ממקורות דתיים, כאילו הם נחלתם ולא נחלתי. ואני מאמין שהמדינה הזאת שייכת לי, שייכת לנו, לכולנו."

ואם בעסקי אבות וסבים עסקינן, אשר סיפר על סבא שלו, שהיגר לארצות הברית ולא לארץ ישראל, אבל התפלל שלוש פעמים ביום כדי להגיע הנה. "כשהייתי ילד באוהיו, תהיתי מה משמעות הדבר, על מה הם מתפללים אם הם יושבים שם? אז לא הבנתי את האידאולוגיה והמיסטיקה והמשמעות, וחשבתי שזו בעיה מעשית. כשעליתי ארצה, חשבתי, 'הנה אני מגשים את התפילה שלהם.' גם הם היו יכולים, אבל הם לא עשו זאת. הרגשתי תחושת שליחות.

"עליתי לארץ בן עשרים, סטודנט באוניברסיטה. שבת ראשונה בירושלים. לסבתא שלי היה אח במאה שערים, בלב המאפליה החרדית, והרגשתי חובה ללכת אליו בשבת. לא הכרתי אותו והוא לא הכיר אותי, ואפילו סבתא לא הכירה אותו. הם היו אח ואחות שמעולם לא הכירו. הבנות נולדו ברוסיה, היגרו לארצות הברית עם הבעלים שלהן, וההורים נדרו שאם ייוולד להם בן, הם יעלו לארץ הקודש. נולדו שני בנים, והם עלו לארץ הקודש. סבא וסבתא ושני הבנים קבורים בהר הזיתים, והמשפחה המאוד מורחבת שלי מתגוררת במאה שערים עד היום הזה. באותה שנה ראשונה, בתור סטודנט צעיר, הייתי הולך פעמיים בשבוע למאה שערים ללמוד גמרא, וראיתי בזה את אחת הזכויות הגדולות בחיי. "לצברים שבחבורה, ישראלים מתוך גורל, זו היתה אמירה חזקה של ישראלי מתוך בחירה. עתה כבר ידעתי שפרצנו את המחסום הראשון, המחסום לפתיחות.

הפרופסור ידידיה שטרן, איש אוניברסיטת בר-אילן, היה, ועודנו, אחד מעמודי התווך של התהליך, ודבריו בערב ה"אני מאמין" באילת הדהדו בלב המשתתפים עוד ימים רבים. חובש כיפה, כמוהו כאבי רביצקי, בירך את "קבוצת האופטימים, הנאיבים והערמומים שהתכנסו סביב השולחן הזה. השילוב של נאיבים וערמומים מייחד את האנשים פה, כי כל הניסיון הזה מחייב את שתי התכונות גם יחד."

"כל אחד מאתנו מכיל את שני הדברים?" שאל ברוך נבו בחיוך, וירון אזרחי הוסיף: "צריך רק להגיד אם זו ערמומיות נאיבית או נאיביות ערמומית..." ובלבד שהיא רוויית אופטימיות, חלף בי הרהור.

אך ידידיה הרצין וקטע את הצחוק. "כאשר אני מסתכל בראי, אני רואה אדם עם שפם, משקפיים וכיפה. כאשר אני מסתכל בראי בעתות היותר חשובות, מה אני רואה שם? האם זה בעל, אבא, גבר, משפטן? התשובה האמתית שאליה אני חוזר במהלך חיי, בהקשרים שונים המצריכים מחשבה, היא שאני רואה איש יהודי בר מזל במיוחד, משום שהוא ישראלי. זאת הזהות הפנימית הבסיסית ביותר שלי, אפילו לפני היותי זכר. אני קודם

כול יהודי שהוא בר מזל בצורה יוצאת מן הכלל, מפני שנולד להיות ישראלי על פני כל האפשרויות הנוראות שההיסטוריה זימנה לו."

ידידיה סיפר כי הזהות הזאת באה לידי ביטוי מוחשי כמעט, אפילו בעייתי, בברית המילה של בנו הראשון שנולד בירושלים. "הייתי אז בן 35 ומצאתי את עצמי שוב מדבר, באריכות, דווקא על הדבר העצום הזה. הנה נולד לי הצבר הראשון. לא נולדתי בישראל, גם אשתי ובתנו הבכורה לא נולדו כאן, וזה הצבר הראשון. זו היתה החוויה המרכזית שחשתי סביב הולדת בני". כלפי מה הדברים אמורים? "כלפי התחושה ההיסטורית שאני חש כל חיי, שלא מתגמדת עם השנים אלא מחריפה, שהישראליות שנפלה בחלקי היא התשתית המרכזית של חיי, היא הביטוי היהודי המרכזי של חיי. עד כדי כך שמחשבות על מגורים בחוץ לארץ, על החלפת תרבות בתרבות, הן לא רק אופציה בלתי אפשרית, אלא פשוט ההפך ממנה." לפיכך מדינת ישראל עבור ידידיה אינה מסגרת המאפשרת קיום ביטחוני, חברתי, כלכלי או אפילו תרבותי, אלא כלי ביטוי להווייתו, למי שהוא. לא כלי אידאולוגי, לא אנושי, "הדום כיסאו של הקב"ה בעולם", לא הכרח מתבקש מתהליך גאולה אידאולוגי, אלא חוויה אישית של מי שלא נולד כאן אבל גדל כאן."

מצויד בתחושות הללו הצטרף ידידיה, כך הודה, לניסיון לכתוב חוקה לישראליות הזאת, על כל המשמעויות האישיות העצומות, המרתקות, המרגשות והמפחידות הכרוכות בניסיון כזה. אך הוא הבהיר לחבריו סביב השולחן: "אילו הייתי חושב שהחוקה היא מין מסמך קדוש, המשך למסמכים קדושים אחרים שנכתבו בדורות קודמים, לא הייתי נמצא פה אתכם, כי אתם לא הקהל המתאים מבחינתי לעשות חוקה כזאת. לכן ברור כשמש שאנחנו מכוננים פה מסמך שלמרות המשמעויות החווייתיות העצומות עבורי, אינו קשור להיבט הדתי שלי, שכמובן הוא ההיבט המרכזי ביותר בהווייתי. וזו תשובתי לשאלה 'על מה אני מוותר'. אני מוותר בכך שאיני מביא את העולם הדתי שלי לדיון פה. אני מביא את היהדות שבי, אבל לא את ההיבט הדתי." גם ידידיה שטרן, כאבי רביצקי, הודה שהחוקה שתנוסה בקבוצת האנשים המכונסת באילת אינה דומה לחוקה שהוא היה מייצר בינו לבין עצמו. עבורו, היהדות היא בראש ובראשונה דת, אבל מכיוון שהוא מאמין ב"חוקה בהסכמה", הוא מוכן לקבל שהיהדות בהקשר החוקה תישא אופי תרבותי ולאומי, ולא דתי. "המסמך שאנחנו ניצור לא יכול להיות מסמך חוקתי במובן הדתי בגלל מקור הסמכות, ומפני שאנחנו לא יכולים לשוחח שיחה ארוכה ומספקת עם ארון הספרים היהודי כמו שהיינו רוצים לשוחח. הדת מבחינתי תבוא לידי ביטוי במעמד של זכות אדם חשובה ומרכזית במסגרת שיח ליברלי רגיל. זו ההתחייבות שלי כלפי הפורום הזה."

גם ממרחק הזמן נראים הדברים כקלדוסקופ עשיר גוונים ותוכן. האווירה בחדר התחממה, ותחושת ה"ביחד" העמיקה. אך ממרחק של כמעט עשור, דווקא אותה תחושה, אותו "ביחד" שהלך ונטווה בין אנשים שונים אך דומים, מעורר את התהייה האם ועד כמה אכן היינו נאיבים. האם השונות בתוכנו היתה רחבה די הצורך כדי להכיל את המגוון הרחב העושה את החברה הישראלית למה שהיא? האם ההסכמה שנגיע אליה תוכל לשמש נקודה ארכימדית להסכמה רחבה עשרות מונים? אבל בחדר הדחוס ונטול החלונות במלון באילת, הרחוקה מפגעי היום-יום שמילאו בפברואר 2003 את סדר היום הציבורי, לא היה לספק ולתהייה זכר באופטימיות שחייבה אותנו.

מדען המדינה הפרופסור דייב נחמיאס מאוניברסיטת תל-אביב, שכמו אשר, הישראליות שלו היתה פרי בחירה, פתח גם הוא בסיפורו האישי. "ההיסטוריה שלי היא היסטוריה של בין מלחמות. אולי לא ידעתם, אבל אני בא ממשפחת רב. סבא שלי היה רב. גרנו בקריית מטלון ליד פתח תקווה, ואני זוכר תפילות, את בית הכנסת עם סבא בכל יום שישי ושבת, את המנגינות הספרדיות של בית סבא ובית אבא. אני זוכר גם את ה'ביחד' בקולקטיב אופנסבי שהיה לי כשהייתי נער, בצבא ואחריו, במסגרת הישראלית-יהודית. ואני זוכר את ערבוב הדת והפוליטיקה שניסה לעצב חיים שידעתי שלא מתאימים לי. בלימודי הדוקטורט בארצות הברית גיליתי עולם אחר, הרגשתי שאני יכול לנשום, שזכותי לבטא את עצמי בדרך שאני רוצה, בלי ויכוחים אידאולוגיים. הרגשתי שאני מתחיל להיות אינדיבידואל, שאני יכול להעצים את עצמי וללכת בדרכים שאני מחפש. בנתי למדו בבית ספר יהודי, אך אני שמתי את הדגש על התפיסה הליברלית, המערבית האוניברסלית, המציבה את הפרט במרכז. אין, לדעתי, סתירה בין הערכים האוניברסליים לערכים יהודיים, כפי שידדיה מגדיר אותם, ובין אהבת הגר לתרבות האוניברסלית במדינות דמוקרטיות, שקובעת שגם לעובדים זרים יש זכויות. המהות היא אותה מהות: החופש והזכויות למיניהן. איננו יכולים לממש את הזכויות הפוליטיות בלי הזכויות החברתיות, כך שהאחד הוא פועל יוצא של האחר, וזה גם קשור ביהדות."

הפרופסור מוטה קרמניצר, איש האוניברסיטה העברית, עמוד תווך במכון כמעט מראשיתו, לא נמנה עם הנוטים לשיח אישי או רגשי. בשנות חברותנו הארוכות גילינו שאמו ואבי באו מאותה עיירה קטנה בגליציה המזרחית. שותפות השורשים הביוגרפיים יצרה, לפחות מצדי, מחויבות עמוקה שגברה על חילוקי דעות, לעתים נוקבים, בינינו.

"כשעוסקים בדברים ענייניים ומהותיים כמו חוקה למדינת ישראל, יש לי רתיעה מלהעביר את זה לרובד של בית אבא," הסביר מוטה לאחר מעשה. הוא התמקד בתפישתו את המציאות השוררת בחברה הישראלית

ואת הצורך הדחוף בחוקה בהסכמה בחברה המצויה בתהליכי התפרקות, ובחיזוק זכויות האדם בכלל וזכויות המיעוטים בפרט.

למוטה היתה "הערת אזהרה" שעניינה המערכת הפוליטית והחיפושים אחר "פוליטיקה של התעלות". במצב של "פוליטיקה של נחיתות", הוא חשש מהמהלך שאנו עומדים בפתחו, "כי גם אם 'נבשל' הצעה נפלאה ונניח אותה על השולחן, אתה לעולם לא יודע עם מה תצא מהשולחן."

ובכל זאת, פטור בלא נימה אישית אי אפשר. "מה אני מצפה מהתהליך הזה, ומה אני מביא לתהליך הזה?" שאל והשיב: "יסלחו לי החברים האחרים, אבל מבחינתי עיקר התהליך הזה הוא המפגש עם אבי וידידיה, משום שאני מעריך שבסופו של דבר מבחינה מעשית, שאלת ההיתכנות של החוקה היא סוגיית הדת והמדינה על השלכותיה. ואותה עלינו לנסות לברר. אני רוצה להבין באופן מאוד עמוק ויסודי את הדברים שאבי וידידיה אומרים על משמעות ה'ליבה' שאתה, ידידיה, רוצה להגן עליה מפני תרבות חוקתית." מוטה הדגיש כי הוא נכנס לדיון בפתיחות מרבית, ברצון גדול להבין את העמדות, מתוך כבוד לאנשים המשקפים אותן. "התפטרתי מהנהלת האגודה לזכויות האזרח אחרי שהיא קיבלה החלטה נגד חוק נישואין וגירושין בלי שהיתה מוכנה לקיים ברור עם אנשים שחושבים שהחוק הזה חשוב וחיוני. אמרתי שאין לי עמדה בנושא, אבל אי אפשר לקבל החלטה כזאת בלי לשמוע אנשים שטוענים שחוק הנישואין והגירושין הוא ציפור נפשם. את ציפור הנפש הזאת חשוב לי להבין, ואני מוכן להשתכנע, איני מביטח להשתכנע, אבל אני ניגש לעניין מתוך פתיחות מלאה ומתוך חשיבות המהלך הזה, עם כל ההסתייגויות שהצגתי."

הספקנות היתה מנת חלקם של כמה מחברינו סביב השולחן. כל הקלפים — העמדות האישיות, הציפיות והספקות — היו על השולחן. זה שנתיים וחצי אנו עוסקים בשיח החוקתי המשמעותי ביותר במדינת ישראל מאז הקמתה, ולי לא היה ספק כי המצב הנוכחי של "אין חוקה עדיף על חוקה גרועה" אינו אופציה. עם או בלי ניסיון נועז להציג מסמך חוקתי משלנו, תשתית חוקתית לישראל היה תהיה. אלא שבלא יוזמה כשלנו, הזירה החוקתית הריקה מתמלאת במיני זרמים הנאבקים ביניהם על זהותו של הקולקטיב הישראלי בשני הקטבים — זה היהודי וזה הדמוקרטי.

"ביום שני הבא, 10 בפברואר, היום שבו אנחנו אמורים לסיים את הדיונים פה, אחוגג שישים שנה להולדתי." פתחתי את דברי הסיכום.

"ארוחת הערב המשותפת האחרונה השבוע היא המסיבה לכבוד האירוע," אמר מאן דהוא. "היין עליך..." הסיפור שלי הוא וריאציה אחת מני רבבות של הסיפור הישראלי. פכים מתוכו חלקתי עם חברי. "גדלתי

במלחמת השחרור בחדר אחד עם הורי ועם עוד משפחה, "המשכתי". "לימים, לקראת בר המצווה שלי, עברו הורי לדירה בשיכון הראל, שבה אבי בן התשעים חי עד היום. זו היתה דירה קטנה לעומת הבית המרווח שבו אני חי היום. אך כשאני מסתכל אחורה אל הביוגרפיה האישית הפרטית שלי, בבית שבו גדלתי הייתי בטוח יותר. היו לי פחות פחדים בנוגע לעתיד הקיומי שלי." גדלתי במשפחה ציונית, הורי היו בין מקימי קבוצת חולדה, וקינאתי בהם על שכמו אשר ודייב, זכו להיות ישראלים־מתוך־בחירה. אני לא בחרתי בכך. נולדתי כאן וזה היה הגורל שלי. "היום אני מרגיש כך, ישראלי־מתוך־גורל. כשאני מסתכל על ארבעת ילדי, עם העולמות השונים שלהם, אני מוצא שאנחנו חיים בעולם אחר."

זכרתי את ליל כ"ט בנובמבר 1947, אבי צמוד למקלט הרדיו המשדר בגלים קצרים, בתוך המון צפצופים ורחשים, את ההצבעה באו"ם. בתום ההצבעה פילחה צעקה מגג ביתנו את הדממה המתוחה שעטפה את ירושלים, והופרעה רק בקולות המשוריינים הבריטיים החוצים את הרחובות בעוצר הלילה: "מדינה עברית,

עלייה חופשית! בוז לספר הלבן! יחי הדגל הכחול־לבן!"

למקרא תמליל השיחה באילת אני ער יותר מבעבר למחיר שאנו מוסיפים לשלם כמעין משכנתה אין־סופית בעבור הריבונות לעם היהודי בישראל. שנים אחדות לאחר קום המדינה, ואני ילד בן שבע, הפגיש אותי אבי, שבעלייתו ארצה מרד ביסודות הדתיים של יהדותו, עם בית הכנסת. הוא לקח אותי לבית הכנסת ישורון בירושלים בימים הנוראים. בדרך הביתה, מול המשכן הישן של הכנסת, עצרנו בגן העיר ואבא סיפר לי על ביתו בעיירה סטויאנוב שבגליציה המזרחית, אז בפולין. עשרות שנים היה הסיפור הזה של אבא על בית אמו, סבתי שנספתה בשואה, חוט דקיק שחיבר אותי אל אילן הדורות של משפחתי. אך מקץ שישים שנה התפכחתי מאשליית החיבור ההיא. בערב ראש השנה תשע"א, ספטמבר 2010, באתי עם שני בני אל אבי המאושפז במחלקה סיעודית, מחשבתי מעורפלת, וכדי לדובב אותו העמדתי פנים שאני מתלונן על שאיני יודע דבר על משפחת סבתי, אמו. הבזק הזיכרון שעוררתי בו הוציא ממנו מעט פרטים על שני אחיה של סבתי, משלה ידם (האחד מוכר ירקות והשני בעל עגלה) וכיוצא באלה, אך הם רק הבהירו לי מה גדול המרחק ביני לבין שורשי האילן שלי.

בחדר הקטן באילת התבהרה לי דילמת היסוד של הסֵגָה הציונית: האם ואיך להתמודד עם החוויה המשותפת לכולנו, בין אם נרצה ובין אם לאו, החוויה התרבותית הבסיסית של דת המגדירה לאום. רסיסי הביוגרפיות ששמענו מירון ומאבי, מאשר וממוטה, מידידיה, מדייב ומברוך, מילאו את החדר בשלל צבעים. כל אחד מאתנו ניתק את עצמו מאילן הדורות, מבית סבו ואבי סבו, וכולנו יחד עושים את החברה הישראלית

לסיפור מיוחד כל כך.

באווירת האמון ששררה סביב השולחן ביקשתי לדבר על פחדים שאני מוקף בהם, גם אם לא בהכרח שותף להם. "יכול מאוד להיות שאחד הדברים שהטביעו בי את התחושה הזאת הוא השנים הארוכות של עיסוק אקדמי בשואה. בחדרי תלויה תמונה של ילד יהודי, שאיני יודע מיהו, שצילם רומן וישניאק בסוף שנות השלושים. 25 שנה הוא הולך אתי לכל מקום. זה צילום יחידי שמצאתי של ילד יהודי שצולם בפתח תקופה של חושך וגיא צלמוות. צילום קורן אור, מבע תמים, טהור, של ילד יהודי, מבט של שלוה פנימית, אושר, ועד כמה שהדבר יישמע אירוני — תקווה. כל בוקר בבואי אל שולחן העבודה שלי במכון, התתמודע שלי חובר אל תמונת אהובי הנער האנונימי. אבל החיבור היום-יומי הלא מודע הזה מדגיש את מה שאנחנו חסרים. הקונפליקטים הפנימיים בתוכנו, הניסיונות של קבוצות לכפות תפישות, נורמות או ערכים על קבוצות אחרות, כולם נובעים במידת-מה מפחד שמקורו בהיעדר שורשים, היעדר טריטוריאליות. ההשתייכות למסגרת טריטוריאלית היא חוויה חדשה לקולקטיב שלנו, והיא מעוררת סימני שאלה רבים. גם המתחים בין דתיים לחילונים ובין יהודים לערבים מושפעים במידה לא מבוטלת מאותם פחדים, מחוסר האמון ומן השרירות שמנחה את המערכת שבה אנחנו חיים. גם באמירה 'אני ליברל ולכן אכפה עליך לתת לי חופש' יש מידה של שרירות שלא מתיישבת עם צרכים בסיסיים של דמוקרטיה, ובראש ובראשונה של החברה כמות שהיא."

במלחמת השחרור, בהיותי כבן ארבע, התגלגלתי בליל הפגזות ממרומי מיטה מאולתרת במקלט בשכונת מאה שערים על בטנו של יהודי חרדי ששכב מתחתי. זעקתו "געוואלד, פגז!" מעלה בי חיוך עד היום, אבל גם מזכירה לי את שותפות הגורל אתו. כולנו חלק מחברה אחת, כמו הגרים הלא יהודים בישראל, שעליהם דיברו אבי וידידיה ומוטה, וכמו העולים ממדינות ברית המועצות לשעבר, המצויים עדיין בתהליך המייגע של השתלבות בחברה הישראלית, ועוד מגזרים תרבותיים לרוב.

כנגד המגמות מחוללות הקרעים ביקשנו ליצור מסגרת נורמטיבית מקובלת, כללי משחק והסכמה. ההסכמה היא החלופה האמתית לשרירות. ההסכמה היא הוויתור שלי על מה שהייתי רוצה לכפות על האחר. אכיפת מסגרת נורמטיבית היא תנאי קיומי הכרחי להקטנת הפחדים.

האומנם אנחנו יכולים לקחת על עצמנו את קביעת הנורמות לדורות? דברים רבים יעוצבו מתוך הזרימה הרבידורית הזאת. לא אבקש מאיש להגדיר לי מהי היהודיות שלי. אגדיר אותה לעצמי, והאחרים יצטרכו לחיות עם ההגדרה שלי את עצמי. אך עלינו מוטלת חובה לבלום את הסכנה של פירוק היסודות המשותפים. מהי חוקה? השאלה הזאת לא הרפתה מאתנו בחודשים הארוכים שעסקנו בה עוד לפני הגיענו לאילת,

ושבה וצפה גם שם ולאחר ששבנו הביתה. היו שראו בה מסמך הצהרתי חינוכי, מוסרי, מגדיר זהות ואת רוח האומה. לאחרים היה זה מסמך משפטי מדויק ומחייב. אכן כשאבי רביצקי ביטא אי-נוחות ממה שבעיניו נראה כצמצום החוקה למסמך משפטי וביקש להציע תרומה שונה וחיונית לפירוש החוקה, התרוממו גבות משפטניות. לאבי, המומחה לפילוסופיה ולמחשבת ישראל, נודע מעמד ייחודי בחבורה שלנו. כפי שהוא העיד על עצמו, הוא אינו משפטן, והודה כי הוא חש את עצמו לא אחת בדיונים כ"עציץ" ששיח המשפטנים בחבורה זר לו.

"עציץ אבל מדבר", צחקו חבריו במשפט שהיה למטבע לשון במכון לדמוקרטיה.

ובנימה רצינית יותר הביע אבי "ספקות רבים עד כמה אפשר לפתור שאלות של תרבות וזהות על ידי משפטנות, חוקות וחוקים. אדרבה, יש בזה אפילו סכנה. בדיבורים על החוקה אני מוצא את עצמי קצת מתקשח וצפוד. אם נאמר שאני מייצג את מחשבת ישראל, ואקור את הספרות העברית החילונית, אז לי יש חמישה פנים ולך יש שבעה פנים, ופן אחד שלי יכול להיפגש עם הפן שלך. ואילו המשפטנים מכניסים לשיח הזה ממד של כן-לא, שחור-לבן, אסור-מותר, טמא-טהור. יתר על כן, גם התרבות הדתית היהודית עברה תהליך של הלכתיזציה, משפטיזציה דתית. התורה הפכה להיות שווה הלכה, וההלכה הפכה להיות שווה משפט עברי. מצד אחר, בתרבות הישראלית כבר אין מועצת גדולי הספרות אלא מועצת גדולי המשפט, ומי שזכאי משפטית, בהכרח זכאי אתית. כאשר תרבויות שונות מדברות בלשון של כן-לא-שחור-לבן, סכין מתנגשת בסכין. למשפט מטבעו יש זוויות ומרפקים קשוחים, ואילו האגדה, התרבות והספרות, יש להן פנים מאוד רכים. אני אפילו לא יודע איך מרבעים את המעגל הזה, אך יש טעם לנסות ליצור חוקה שלא מדברת רק בשפה משפטנית, אלא פותחת הרבה יותר פתחים."

"הטקסט של החוקה הוא מסמך משפטי, השיב לו מוטה. "ברגע שאנו מצרפים אליה את הכרזת העצמאות, היא הופכת ליצירה משפטית. לא יעזור שום דבר." ודווקא משום כך יש לחשש, ל"הערת האזהרה" שהביע מוטה מנקודת הזינוק למסע החוקתי ועד הלום, משמעות ערכית ואסטרטגית כאחת: מה יהיה אם ניכשל ותהיה חוקה, אבל חוקה גרועה? וכמו על מנת להמחיש, אל כתיבת הסיפור הזה ב-2011 מתלווים צלילי רקע צורמים של חקיקה המאיימת על היסודות הדמוקרטיים השבריריים של ישראל. ודווקא משום כך סברתי שעלינו להעז, ליטול סיכונים, להיאבק. קיבלתי והטמעתי את הערת האזהרה של מוטה, ונדמה לי שהוא קיבל את ההכרעה המשותפת שהויתור על המסע החוקתי אינו אופציה. הרי המצב הקיים אינו סטטי, ועלינו להניח שאפשר להשפיע עליו, לעצב אותו. "המצב הקיים" אינו מושא להעדפה.

יום ראשון, ראשית פברואר 2003, היה יום מיוחד במינו. בסופו של הערב הארוך ויוצא הדופן היינו כולנו מוצפים ברגשות עזים. אל התרוממות הרוח נוספה תהייה מעורפלת על ספו של המאמץ לטפס אל פסגת ההר: ניסוח חוקה כחמישים שנה אחרי החמצת הרגע המכונן בידי בן-גוריון ב-1949. האומנם יש סיכוי למשימה שכזאת? גם היום לא קהתה התהייה הזאת כהוא זה.

לימים הותקפנו על היומרה, על החוצפה ועל היעדר הייצוגיות — המגדרית, התרבותית, האתנית — בבחינת "מי שמכם?", וככל שגברה הביקורת, היא העצימה את תחושת השליחות שלנו. כל מי שיצאו נגדנו בנימוק שאנחנו "פרופסורים מורמים מעם מטלביה בירושלים", ששאלו מנין אנו נוטלים את היומרה לכתוב חוקה למדינת ישראל, לא נחשפו למגוון תעודות הוזהות שפרשו החברים. קבוצת "החברים מטלביה" אמרה: "אנחנו נתקע את היתד שיזיז את העולם. לפחות ננסה. לא נסתפק בשיח אינטלקטואלי גרדא, אלא ניקח על עצמנו להביא אותו גם לזירה הציבורית והפוליטית, שבידה ההכרעה בחברה דמוקרטית. וגם אם לא נצליח, לפחות נדע שכל מי שינסה להעביר חוקה בישראל אי-פעם בעתיד, לא יוכל להתעלם מהמסמך שלנו וממחבריו."

השיחה הסתיימה. אבל החברים סירבו להיפרד. קמנו מהשולחן אבל החבילה לא נתפרקה. אחרי שנים של עבודה משותפת גילינו זה את זה כפי שלא גילינו עד אז.

"חבר'ה", הכרזתי, "כיבוי אורות דקה אחרי חצות, וזה כבר רבע שעה מאחורינו. מחר מחכה לנו יום ארוך."

כשלעצמי, ניסיתי להרגיע את סערת הנפש על מרפסת חדרי שנשקף ממנה המראה המדהים של אורות מארבע מדינות החובקות את הים האדום: מסעודיה בדרום-מזרח, עקבה הירדנית במזרח, אילת הישראלית וסיני המצרית במערב. הדיה המרגשים של השיחה שננעלה זה עתה גברו על השקט העוצמתי בין הרי מואב לגבעות הגרניט מעל בקעת הירח. בפברואר הלילה האילתי צבוע בגוני כחול עז ושקוף. וכשם שהוא חושף בשקיפותו כל פרט למרחוק, כך הוא גם משתקף פנימה.

החברים התבוננו אל תוך עצמם וניסו לברר על מה בזהותם האישית יוכלו להתפשר. ואכן, ההצלחה נסתייעה בעיקר באווירת ה"יחד" התומכת שיצרנו בתוכנו, בחברותה ובמחויבות לדיאלוג ולהידברות. אבל הלילה האיר גם את ההר הגבוה שלמרגלותיו עמדנו, ובפסגתו חוקה בהסכמה לישראל. ולפנינו טיפוס בין סלעי

ענק, הסלע החרדי, הערבי, הדתי־מתנחלי, החילוני הלוחם לשוויון ולזכויות הפרט, ארגוני הנשים, הקהילות של יהודים קונסרבטיבים ורפורמים והפריפריות הגאוגרפיות והתרבותיות.

זו תמצית סיפורנו: מאמצים לרכך סלעים, להידבר, להיות נכון להתפשר, משימה כמעט בלתי אפשרית. תמימות רבה נדרשה כדי לשמר את הנחישות להתמדה במאמץ הגדול. נחמה פורתה מצאתי בשורות ממכתבו של גיימס מדיסון מפילדלפיה לבנו ב־17 במאי 1787:

אנו כאן כבר זמן־מה, סובלים מדי יום מאכזבות מכישלונם של הנציגים להתכנס לאספה המכוננת. עד שלשום טרם קמו שבע מדינות [...] גנרל וושינגטון נבחר פה אחד ליושב ראש, וקיבל עליו את התפקיד.

עד לרגע זה אי אפשר להעריך מה תהיה תוצאת הניסוי הזה.